

Katarzyna Witkowska

Instytut Polonistyki i Logopedii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

O wybranych funkcjach trybu rozkazującego zwrotów frazeologicznych

1. Wprowadzenie

Przedstawione rozważania są bezpośrednim nawiązaniem do omawianych przeze mnie już wcześniej [zob. Witkowska 2016] problemów dotyczących opisu rozkaznika jednostek frazeologicznych funkcjonalnie równoważnych czasownikom. Zagadnienie to jest jedynie wycinkiem szerszej zakrojonych badań nad paradygmatyką frazeologizmów werbalnych. Związkiem frazeologicznym, za Andrzejem Marią Lewickim, nazywam nieregularne znaczeniowo połączenie dwu segmentów akcentowanych powiązane w sposób właściwy regularnym połączeniem wyrazów i mające charakter nieciągły [Lewicki 1986: 75]. Posługuję się tutaj także syntaktyczną klasyfikacją frazeologizmów tego samego autora – zwrot frazeologiczny jest więc dla mnie jednostką, po pierwsze, zajmującą w zdaniu pozycję predykatu, a po drugie, fragmentaryczną, tj. taką, która, by móc tworzyć konstrukcję gramatycznie niezależną, musi być uzupełniona członem nominalnym [por. Lewicki 1986: 78–82; Lewicki, Pajdzińska 2010: 316–318]. W poniższym tekście odwołuję się również do ustaleń Zygmunta Saloniego – w odniesieniu do interpretacji istotnej dla zwrotów kategorii aspektu: aspektu nie traktuję jako kategorii fleksyjnej [por. np. Saloni 2009: 16]; zwroty różniące się wartością aspektu (np. *iść do Abrahama na piwo* – *pójść do Abrahama na piwo*, *ładować akumulatory* – *naładować akumulatory*, *czuć pismo nosem* – *poczuć pismo nosem*) są więc dla mnie odrębnymi jednostkami.

Punktem wyjścia w opisie fleksyjnym trybu rozkazującego zwrotów frazeologicznych było wstępne pogrupowanie jednostek będących przedmiotem materialnym badań. Analizowaną grupę ponad 1000 frazeologizmów (w całości zaczerpniętą ze *Słownika frazeologicznego współczesnej polszczy-*

zny Stanisława Bąby i Jarosława Liberka), których główny komponent jest czasownikiem, podzieliłam więc binarnie na dwa zbiory rozłączne, przyjmując za kryterium obecność w ich paradygmatach form imperatywnych w podstawowej, dyrektywnej funkcji. Rozumienie tej funkcji przyjmuję za Romanem Laskowskim; zakładam zatem, że o poprawnym użyciu dyrektywy można mówić tylko wtedy, gdy po pierwsze, wymagana czynność jest akcją kontrolowaną, całkowicie podporządkowaną woli jej wykonawcy, który jest ponadto w stanie swobodnie decydować o tym, kiedy działanie ma się rozpocząć i zakończyć; po drugie, nadawca jest przekonany, że adresat jest w stanie daną akcję wykonać [Laskowski 1998: 6–13], por. np.:

- (1) Ładna ta twoja narzeczona, lepiej pilnuj jej jak oka w głowie, bo ci ją ktoś sprzątnie sprzed nosa¹.
- (2) Idź do pośredniaka, popytaj o dotacje na samozatrudnienie – weź się za siebie, nie leż do góry brzuchem! [<https://forum.interia.pl/dlaczego-mlodziez-zaglosuje-na-kaczynskiego-tematy,dId,1077185,strona,58>, dostęp: 8 listopada 2019]

Wprawdzie w przypadku jednostek, których znaczenie blokuje rozkaźnik w funkcji dyrektywnej (w przyjętym rozumieniu), obecność trybu rozkazującego w paradygmacie może budzić wątpliwości, jednak defektywność fleksyjna w zakresie tej wartości kategorii trybu dotyczy raczej niewielkiej grupy jednostek – większość z nich w swoich wzorcach odmiany ma rozkaźnik, ale jest on rzadki, stosowany przez użytkowników języka jedynie marginalnie i wystąpić może wyłącznie w ściśle określonych kontekstach pragmatycznych.

Problemem pozostającym po części na marginesie głównego nurtu prowadzonych badań jest natomiast opis funkcji, które mogą spełniać formy trybu rozkazującego tych zwrotów. W niniejszym tekście chciałabym więc przyrzeć się bliżej tej kwestii, tj. zaprezentować na różnych przykładach wybrane (inne niż dyrektywna) funkcje rozkaźników zarówno tych jednostek, które niewątpliwie mają rozkaźnik, jak i tych, w których paradygmatach tryb rozkazujący jest formą o niejasnym statusie. Większość tych funkcji w literaturze jest bezdyskusyjnie traktowana jako funkcje wtórne [zob. np. Topolińska 1966; Laskowski 1998; Komorowska 2008]. Problem ten nieco inaczej widzi Laskowski

¹ Przykłady bez oznaczeń są autorskie, pozostałe pochodzą z Narodowego Korpusu Języka Polskiego, a także innych źródeł internetowych. W zdaniach cytowanych ujednoliciłam ortografię i interpunkcję.

w artykule z 2003 roku – wprowadza on rozróżnienie na funkcje zdeterminowane systemowo i niestandardowe (pozasystemowe). Do pierwszej grupy badacz zalicza te, które da się wyprowadzić z dyrektywnego znaczenia rozkazownika, a także te, które znajdują uzasadnienie w semantycznych i leksykalnych właściwościach leksemów czasownikowych; do zbioru drugiego natomiast te, „których znaczenie pozostaje w bardziej skomplikowanych relacjach do podstawowego (prototypowego) znaczenia trybu rozkazującego” [Laskowski 2003: 159]. Problem ten (tj. odpowiednia klasyfikacja poszczególnych funkcji) ma dla mnie jednak znaczenie drugorzędne, bardziej porządkujące w opisie; istotniejszą kwestią jest natomiast weryfikacja hipotezy, że frazeologizmy funkcjonalnie równoważne czasownikom dziedziczą właściwości leksemów czasownikowych w zakresie możliwości występowania w określonych funkcjach form trybu rozkazującego.

Należy jednocześnie podkreślić, że przedstawiona analiza skupia się tylko na formach syntetycznych rozkazownika, dlatego przedmiot badań stanowią wyłącznie te frazeologizmy, które w swoim składzie leksykalnym w pozycji mianownika otwierają miejsce dla osobowego wykonawcy czynności.

2. Wybrane funkcje, które mogą realizować rozkazniki zwrotów frazeologicznych²

Do funkcji form imperatywnych (innych niż typowo dyrektywna) zwrotów frazeologicznych należy w pierwszej kolejności zaliczyć **funkcję prewencyjną** (zaliczaną przez Laskowskiego do funkcji systemowych). Realizować się ona może w wypowiedziach typu:

- (3) Kupujesz psa od tajemniczego hodowcy? Miej się na baczności! [<https://www.terazgostynin.pl/wiadomosci/1228,kupujesz-psy-od-tajemniczego-hodowcy-miej-sie-na-b>, dostęp: 22 sierpnia 2018]
- (4) Nie raz cię już przecież oszukał, więc jeśli chcesz uniknąć rozczarowań, to lepiej dmuchaj na zimne.
- (5) I tak już masz długi, więc lepiej nie wyrzucaj pieniędzy w błoto.
- (6) Doceń, człowieku, to, co masz, i nie szukaj dziury w całym.

---

2 Zestawienie omawianych funkcji przyjmuję za Romanem Laskowskim [2003], uzupełniając je następnie o obserwacje wynikające z własnej analizy. W takim porządku zostaną też one zaprezentowane w niniejszym tekście.

- (7) Przysięgałeś, to nie rób z gęby cholewy i dbaj o swój honor. [http://www.chujnia.pl/zakochany_od_7_lat/, dostęp: 22 sierpnia 2018]
- (8) Ta laska to nie twoja liga, więc nawet nie smal do niej cholewek, bo szkoda twojego czasu.
- (9) Poczytaj o bezpieczeństwie w danym regionie i jeżeli są jakieś miejsca, które osoby bardziej doświadczone w podróżowaniu odradzają, to przyjmij to za dobrą monetę i nie udawaj bohatera, bo naprawdę nie warto sobie psuć waka-cji. [<https://szukajacprzygody.pl/jak-sie-przygotowac-na-pierwszy-wyjazd-do-azji/>, dostęp: 22 sierpnia 2018]
- (10) Może dojść do drobnej sprzeczki w rodzinie, ale nie dolewaj oliwy do ognia, a wszystko się ułoży. [<https://www.se.pl/wiadomosci/gwiazdy/horoskop-tygodniowy-aa-rN9K-4QCH-99fx.html>, dostęp: 22 sierpnia 2018]

Wszystkie przytoczone powyżej zdania można interpretować jako sformułowaną przez nadawcę chęć zapobieżenia sytuacji, w której mógłby się znaleźć adresat i która jest przez twórcę tych komunikatów oceniana jako niepożądana czy wręcz negatywna [Laskowski 2003: 158]. Idzie tu o zdarzenia, które mogą powstać wskutek działania lub zaniechania działania przez adresata – widać to dobrze na przykładzie zdań (3) i (4) oznaczających: ‘Bądź czujny/ostrożny/sprytny, bo w przeciwnym razie, tj. jeśli taki nie będziesz, mogą cię spotkać nieprzyjemności’. Istotą wypowiedzi następnych jest z kolei próba uchronienia odbiorcy komunikatu przed sytuacjami, które mogą powstać w wyniku określonych aktywności – (5) lekkomyślnego wydawania pieniędzy, (6) dopatrywania się czegoś złego tam, gdzie tego nie ma, (7) niedotrzymywania słowa, (8) zalecania się do kogoś, (9) nietraktowania czegoś serio i (10) podsycania czyjegoś gniewu lub oburzenia. Warto też podkreślić, że zarówno w przypadku leksemów czasownikowych, jak i w odniesieniu do zwrotów frazeologicznych funkcja prewencyjna realizuje się najczęściej w zdaniach zawierających powierzchniowo negację [por. Laskowski 2003: 154].

Kolejną funkcją, którą da się wyprowadzić z podstawowego, dyrektywnego znaczenia imperatiwu, a więc uznaną przez Laskowskiego za systemową, jest **funkcja perswazyjna**. W odniesieniu do czasowników spełniać ją mogą przede wszystkim leksemy oznaczające stany psychiczne lub emocjonalne (np. za Laskowskim: WIERZYĆ, ZŁOŚCIĆ SIĘ, PAMIĘTAĆ, WSTYDZIĆ SIĘ); użyte w wypowiedzi w formie rozkaznikowej, sygnalizują dążenie nadawcy

komunikatu do zmiany stanu umysłu czy stanu emocjonalnego rozmówcy w pożądanym przez siebie kierunku [Laskowski 2003: 158]; każdorazowo będą to więc wypowiedzi, za pomocą których mówiący próbuje wpłynąć na nadawcę w celu zmiany jego zachowań i ukształtowania bądź zmodyfikowania postaw, a także sprowokować go do akcji czy działania [Dobek-Ostrowska 1999: 34]. W podobnych kontekstach może też wystąpić tryb rozkazujący zwrotów frazeologicznych, choć znaczeniowo jednostki te nie zawsze związane są ze stanami psychicznymi lub emocjonalnymi podmiotu, np.:

- (11) Nie trzęś portkami, nikt się nie dowie o tym, co zrobiliśmy.
- (12) Weź ty nie kładź głowy pod topór, przecież to nie twoja wina, że ten projekt nie wypalił.
- (13) Jeżeli nie jesteś pewna, czego brakuje ci w życiu seksualnym, bądź gotowa na eksperymentowanie. Puść wodze fantazji i odpuść sobie zahamowania – porozmawiaj szczerze z partnerem. [<https://portal.abczdrowie.pl/oto-6-pow-odow-dla-ktorych-rzadziej-uprawiamy-seks-wiemy-jak-temu-zaradzic/3>, dostęp: 22 sierpnia 2018]
- (14) Nie zbawisz całego świata, więc czasami po prostu odpuść i nie bierz sobie za dużo na głowę.
- (15) Teraz pozostaje ci tylko nad nim pracować, skoro boisz się go zostawić. Kładź mu do głowy elementarne zagadnienia z dziedziny „bycie ojcem”, ustal mu zakres obowiązków, bądź stanowcza, konsekwentna, wytrwała i nieugięta. [<http://wizaz.pl/forum/showthread.php?t=511741&page=2>, dostęp: 22 sierpnia 2018]
- (16) Baw się, imprezuj, ale rób to z głową! [<https://www.ofeminin.pl/w-spodnicy/niebezpieczenstwa-greater-impreza-niebezpieczenstwa/3nfxqx6>, dostęp: 22 sierpnia 2018]
- (17) Jeśli więc starsza kobieta wzbudziła w tobie pożądanie i kompletnie straciłaś dla niej głowę, nie działaj pod wpływem chwili i przede wszystkim graj w otwarte karty. Tutaj potrzebne jest przemyślane działanie i dokładne określenie oczekiwań obu ze stron. [<https://kochaj.pl/artyku/2027,jak-zdoby-%C4%87-dojrzala-kobiet.html>, dostęp: 22 sierpnia 2018]

W odniesieniu do zwrotów frazeologicznych realizujących tę funkcję rzecz się ma nieco inaczej niż w przypadku leksemów czasownikowych – spełniać ją mogą nie tylko jednostki, których semantyka koncentruje się wokół stanów psychicznych (emocjonalnych) podmiotu.

Co ciekawe natomiast, o ile rozkaznik w funkcji prewencyjnej zaliczyć można do form frekwencyjnie marginalnych, o tyle tryb rozkazujący spełniający funkcję perswazyjną na pierwszy rzut oka wydaje się dość częstą realizacją tekstową tych frazeologizmów. Hipotezę tę da się zweryfikować na podstawie danych internetowych. Wprawdzie w NKJP odnotowano maksymalnie kilkanaście wystąpień rozkazników omawianych powyżej zwrotów, wypowiedzi internautów pokazują jednak, że w przypadku wszystkich tych jednostek tryb rozkazujący w funkcji perswazyjnej jest w użyciu. Umieszczając w wyszukiwarce każdą z form, da się uzyskać wiele satysfakcjonujących, a przede wszystkim poprawnych językowo wyników, z których część przytoczono powyżej.

Do pozasystemowych funkcji trybu rozkazującego analizowanych jednostek frazeologicznych należałoby zaliczyć również te wypowiedzi, w których rozkaznik może wystąpić w roli **życzenia**:

- (18) (Życzę ci) Znajdź wreszcie wspólny język z najbliższymi!
- (19) (Życzę ci) Połóż kres niepowodzeniom i bądź wreszcie szczęśliwa!
- (20) (Życzę ci) W nowym roku miej na swoim koncie same sukcesy!
- (21) (Życzę ci) W nowym roku odcinaj kupony od swoich dotychczasowych sukcesów!
- (22) (Życzę ci) Wyjdź w końcu na ludzi!
- (23) (Życzę ci) Wyzdrowiej i nie traf pod nóż!

Poprawność semantyczna tego rodzaju zdań może budzić wątpliwości; dotyczy to zwłaszcza jednostek, w których paradygmatach należy przyjąć brak rozkaznika w podstawowej, dyrektywnej funkcji. W konstrukcjach tego typu najczęściej można rozważyć zastosowanie jedynie zwrotów oznaczających pewną grupę stanów, czynności bądź akcji podmiotu lub sytuacji, w jakich znalazł się podmiot, na które nie ma on wpływu – w niezabawowym użyciu języka raczej trudno wyobrazić sobie sytuację, gdy życzymy komuś zaistnienia jakiejś cechy (np. charakteru), ponieważ to co do zasady pozostaje poza kontrolą

agensa (a zatem jednostki o tym znaczeniu nie mogą wystąpić w wypowiedzi o charakterze dyrektywy czy zakazu).

Omawiając realizacje rozkaznika pozostające w ścisłym związku z jego podstawową, dyrektywną funkcją (tj. mające charakter systemowy), należy zwrócić uwagę także na użycia, które być może da się umieścić w interpretacyjnej ramie **'Udawaj, że p'**. Chodzi o wypowiedzi z trybem rozkazującym występującym w funkcji dyrektywy pozorowania pewnej sytuacji czy naśladowania stanu mimowolnego, por.:

- (24) (Po prostu) Miej dwie lewe ręce (po to, żeby nie kazała ci ciągle zmywać naczyń).
- (25) (Po prostu) Drzyj sobie włosy z głowy (po to, żeby uwierzyła, że żałujesz tego, co zrobiłeś).
- (26) (Po prostu) Łap się za głowę i udawaj, że o niczym nie wiesz (po to, żeby nikt nie podejrzewał, że także brałeś w tym udział).
- (27) (Po prostu) Wzrusz ramionami – nie wdawaj się w dyskusje, przytaknij i rób swoje (po to, żeby nie podejrzewała, że ci zależy).
- (28) (Po prostu) Rozłóż ręce i udawaj, że nie wiesz, jak to naprawić (po to, żeby przestano prosić o naprawę jedynie ciebie).
- (29) (Po prostu) Zacieraj ręce i udawaj, że taki obrót spraw jest ci na rękę (po to, żeby nikt nie podejrzewał, że jest inaczej).

Poprawność tych zdań nie jest oczywista, zwłaszcza w przykładzie (24) można skłaniać się ku temu, aby traktować go jako dewiacyjny. Wydaje się jednak, że wypowiedzi te można by interpretować następująco: (24) 'Zachowuj się tak, żeby myślała, że masz dwie lewe ręce (po to, żeby nie kazała ci ciągle zmywać naczyń)', (25) 'Zachowuj się tak, żeby myślała, że jesteś roztrzęsiony i zropaczony (po to, żeby uwierzyła, że żałujesz tego, co zrobiłeś)', (26) 'Zachowaj się tak, żeby sprawiać wrażenie bardzo zdziwionego (po to, żeby nikt nie podejrzewał, że także brałeś w tym udział' czy (27) 'Zachowaj się tak, żeby myślała, że jest ci to obojętne (po to, żeby nie podejrzewała, że ci zależy)'. Jesliby przyjąć takie rozumienie tych konstrukcji, można stwierdzić, że forma rozkaznikowa pełni w nich funkcję dyrektywy naśladowania pewnej cechy (choć zdanie (24) to najbardziej dyskusyjny spośród przytoczonych

powyżej przykładów) czy stanu, co rzecz jasna nie jest równoznaczne z bezdyskusyjnie dewiacyjną dyrektywą ich posiadania czy bycia w nich. Warto by zastanowić się również nad tym, czy użycia rozkaznika dające się ująć w ramę ‘Udawaj, że p’ nie będą właściwe wyłącznie dla tych jednostek, których znaczenie odsyła formalnie do czegoś rzeczywiście obserwowalnego, np. gestów, dźwięków czy pozorowanej mimiki twarzy (por. „Gdy opowie jakiś dowcip, pokładaj się ze śmiechu, wtedy na pewno zyskasz jego sympatię”).

Do funkcji rozkaznika jednostek frazeologicznych można również zaliczyć **funkcję permissywną**. Realizować się ona będzie w zdaniach typu:

- (30) A miej sobie za długi język, ja już nie mam siły ci tego dłużej tłumaczyć!
- (31) A nie miej sobie za grosz honoru, niech cię dalej nie szanują, w sumie co mi do tego...
- (32) A miej sobie węża w kieszeni, tylko ciekawe, kto ci pożyczy pieniądze, kiedy to ty będziesz ich potrzebował.
- (33) A miej sobie pstro w głowie, życie cię nauczy odpowiedzialności.
- (34) A rób sobie z nich balona, a potem płacz, że cię zwolnili.
- (35) A pewnie, weź sobie jeszcze i dziesięć projektów na swoje barki, zawalisz jeden czy drugi, opierdziela cię, to się nauczysz, że tak się nie da żyć.
- (36) A owijaj sobie w bawełnę, tylko potem się nie dziw, że on dalej nie wie, o co ci chodzi.
- (37) A zbijaj sobie bąki, zwolnią cię, to się nauczysz.
- (38) A bij sobie pianę, tylko potem nie narzekaj, że wszyscy uważają, że masz problem z podejmowaniem konkretnych działań.
- (39) A wyrzucaj sobie pieniądze w błoto, raz czy drugi nie będziesz miał za co jedzenia kupić, to się szybko oszczędzania nauczysz.

Wszystkie te wypowiedzi interpretować można jako zrezygnowane, bezsilne i raczej niechętnie przyzwolenie na zachowanie, stan umysłu czy stan emocjonalny adresata lub wskazanie braku zainteresowania tym, co on robi lub

w jakim jest stanie. Da się je ponadto scharakteryzować gramatycznie i pragmatycznie. Po pierwsze, mają one określone cechy prozodyczne – w zdaniach tych akcent pada wyraźnie na formę imperatywną. Po drugie, powierzchniowo rozpoczyna je najczęściej wzmacniająca partykuła *a*, której zwykle towarzyszy ekspresywne *sobie* występujące po rozkazniku. Po trzecie, wypowiedzi te są zawsze silnie osadzone w kontekście (uwarunkowane sytuacyjnie). Identyczne uwagi w odniesieniu do czasowników formułował Laskowski [2003]. Rozkaznik zwrotów frazeologicznych w pełni dziedziczy te właściwości.

Tryb rozkazujący analizowanych jednostek frazeologicznych w tekstach może wystąpić także w roli **zuniwersalizowanego komentarza** do zastanej sytuacji. Idzie tu o ten typ wystąpienia, który łączyć można z sekundarnym użyciem form osobowych [Bańko 2007: 167], a zatem o konstrukcje, w których forma rozkaznikowa ma wydźwięk nieosobowy, tj. nie odnosi się do konkretnego, pojedynczego adresata. Wypowiedzi tego typu zawierają formę imperatywną zwrotu w 2. os. lp., mogą również zawierać partykułę *tu*:

- (40) I nie mieszej go, człowieku z błotem, jak co chwila słyszysz, jakie brednie na twój temat opowiada.
- (41) Ten nowy „Wiedźmin” to majstersztyk – doskonała grafika, wciągająca fabuła i świetne zwroty akcji; i weź tu, człowieku, nie zapomnij o bożym świecie, grając w to.
- (42) Ta to potrafi omotać – co przychodzi, to dekolt założy, krótką kiecę, szpilki... I weź tu, człowieku, nie bujaj w obłokach na jej widok.
- (43) Co chwila cię tą samą śpiewką raczy – puste słowa, obietnice bez pokrycia i nie dostań tu, człowieku, białej gorączki, jak go słuchasz.
- (44) A daj spokój, ona ciągle jakieś szkolenia, kursy, konferencje, wyjazdy, nic w domu na tyłku nie posiedzi i weź tu, człowieku, dotrzyмай jej kroku.
- (45) No, poznałem ostatnio taką jedną, kilka razy dziennie SMS-y, telefony, „a gdzie jesteś”, „a z kim”, „a co robisz”... I nie daj tu, człowieku, drapak.
- (46) I weź tu nie zawracaj jej dupy, jak ona zawsze wszystko sama, nic nikomu nie powie, a potem pójdzie na urlop, a ty, człowieku, nie wiesz, co się dzieje i za co się zabrać.

- (47) I weź tu, człowieku, dwój się i trój, stawaj na głowie, a ona i tak nie doceni i powie, że ją olewasz.

Poprawność semantyczna tych wypowiedzi nie budzi większych wątpliwości. Intencją mówiącego w każdym z powyższych przypadków jest przekazanie, że w zaistniałych okolicznościach coś może nie mieć miejsca lub coś musi się stać. Wydaje się również, że funkcję tę realizować może większość spośród analizowanych jednostek. Potwierdzałoby to formułowaną w odniesieniu do leksemów czasownikowych hipotezę Laskowskiego [2003], że w zdaniach tego rodzaju użycie rozkaznika nie podlega żadnym systemowym (tj. gramatycznym i semantycznym) ograniczeniom.

Wśród funkcji trybu rozkazującego zwrotów frazeologicznych wyróżnić da się też **funkcję prewencyjnej groźby**. Realizować się ona może w dwu typach wypowiedzi – niezanegowanych, zawierających powierzchniowo ekspresywne partykuły *a*, *tylko* bądź *mi*, lub zanegowanych z partykułą *tylko* ('Tylko nie zrób *czegoś*, to zobaczysz'). Istotą tych zdań jest implikowana groźba sankcji w stosunku do adresata. Warto więc przyjrzeć się następującym konstrukcjom:

- (48) A trzęś mi się tam jak galareta, to popamiętasz!
- (49) Tylko mi tam nie trzęś portkami!
- (50) A nadepnij mi znowu tym bandziorem na odcisk!
- (51) Tylko mi zadzieraj znowu nosa!
- (52) A noś mi ją znowu na rękach!
- (53) A obrośnij mi znowu w piórka!
- (54) A wyrzucaj mi znowu pieniądze w błoto!
- (55) A przymknij mi znowu na to oko!
- (56) Tylko mi nie zmrucz oka, bo jak znowu magazyn okradną, to inaczej będziemy rozmawiać!
- (57) Tylko mi tam nie rób słodkich oczu!

Niewątpliwie zdania te cechuje bardzo niska frekwencja w tekstach (zarówno NKJP, jak i wyszukiwarka internetowa nie notują tego rodzaju realizacji), należy jednak zaznaczyć, że semantyka tych jednostek nie blokuje ich użycia w tego typu kontekstach. W przypadku leksemów czasownikowych funkcja ta może realizować się zupełnie regularnie (por. chociażby przytaczane przez Laskowskiego: „A przezięb mi się!; Tylko mi zachoruj!” [Laskowski 2003: 156]), podobną regularność da się zauważyć w przypadku jednostek frazeologicznych.

Należy zwrócić uwagę również na użycia trybu rozkazującego analizowanych zwrotów, których istotą jest **podkreślenie nadaremności podejmowanego wysiłku**. Jak zauważa Laskowski [2003], zdania te charakteryzuje schemat składniowy: Imperat_{2sg} i Imperat_{2sg}, a i tak S (zdanie twierdzące). Można by zatem rozważyć sensowność następujących konstrukcji:

- (58) Przymykaj na to oko, przymykaj, a on i tak tego nie doceni.
- (59) Zalewaj pałę, zalewaj, a i tak swoich problemów w ten sposób nie rozwiązesz.
- (60) Podawaj mu pomocną dłoń, podawaj, a potem dziw się, że wpędził cię w jakies kłopoty.
- (61) Noś ją na rękach, noś, a potem zobaczysz, i tak zostawi cię dla bogatszego.
- (62) ?Ciulaj grosz do grosza, ciulaj, a i tak biedny byłeś i biedny umrzesz.
- (63) Strzeż go jak oka w głowie, strzeż, a i tak dorośnie i pójdzie w swoją stronę.
- (64) ?Wyciągaj go za uszy, wyciągaj, a potem zobaczysz, on i tak tego nie doceni.
- (65) Stawaj, człowieku, na głowie, stawaj, a potem i tak przyjdzie młodszy i będzie od ciebie lepszy.

Wypowiedzi te należałoby interpretować jako rodzaj (niekiedy gorzko-ironicznej) prawdy ogólnej odwołującej się do doświadczenia nadawcy komunikatu. Poprawność tych zdań w większości nie budzi większych wątpliwości, można zatem przyjąć, że tryb rozkazujący zwrotów frazeologicznych dziedziczy tę funkcję rozkaznika leksemów czasownikowych.

Na uwagę zasługują także wypowiedzi, w których forma imperatywna występuje we **wtrąceniach cytacyjnych *explicite*** lub **cytacyjnych o cha-**

rakterze „pół żartem, pół serio”³ (będą to więc realizacje z innego poziomu języka), por.:

- (66) Skończ już z tym swataniem, przecież nie powiesz jej: „poczuj do niego miętę”, a ona pstryk! i się zakocha!
- (67) Oni się muszą jakoś sami dogadać, to, że powiesz im: „pogóźdzcie się, nie żyjcie jak pies z kotem”, nic nie da.
- (68) Nie wystarczy, że powiesz jej: „odcinaj kupony od swoich sukcesów” – ona nie rozumie, że może jej to przynieść realne zyski.
- (69) Z dzieckiem trzeba rozmawiać o jego problemach, a nie tylko mówić mu: „nie spuszczaaj nosa na kwintę”.
- (70) Znasz go – to, że powiesz mu: „daj jej kosza”, a on przyzna ci rację, wcale nie oznacza, że naprawdę ją pogoni.
- (71) Jeszcze raz powiesz mu: „spuść im manto”, to zobaczysz, następnym razem ty będziesz chodził na wywiadówki i tłumaczył się, dlaczego twój syn bije kolegów.
- (72) To patologia, ty im nawet nie mów: „nie rzucajcie mięsem”, bo oni tego nie rozumieją i nie potrafią inaczej rozmawiać.
- (73) On musi dorosnąć i sam dojrzeć do pewnych decyzji, to nic nie da, że powiesz mu: „wyjdz na ludzi”.
- (74) Ty mu nie mów: „zawróć jej w głowie”, tylko jakieś konkrety mu daj, powiedz, co lubi, czym się interesuje, gdzie ją można spotkać.
- (75) To tak nie działa, że ty jej powiesz: „nie bij się z myślami”, a jej nagle przejdzie i przestanie się nad tym zastanawiać.

Wprawdzie zdania te należałoby uznać za poprawne, nie należą one jednak, jak się wydaje, do typowych tekstowych realizacji tych jednostek frazeologicznych.

---

3 Tej funkcji w swoim tekście nie wyodrębnia Laskowski.

3. Podsumowanie

Omawiane w tekście problemy można podsumować następująco:

A. Dotychczasowa analiza pozwala wysnuć hipotezę, że zwroty frazeologiczne w większości dziedziczą właściwości leksemów czasownikowych w zakresie funkcji rozkaźnika. Wydaje się, że funkcje te są zdeterminowane głównie przez semantyczne właściwości zwrotu. Duże znaczenie ma tu również uzus, tj. obecność określonych konstrukcji w realizacjach tekstowych czy mowie użytkowników języka. Niektóre z nich, pomimo że są poprawne semantycznie, cechuje niska frekwencja, co, jak podkreśla Iwona Kosek, „zwiększa trudność w odgraniczeniu form bardzo rzadkich, lecz możliwych, od dewiacyjnych” [Kosek 2017: 211].

B. W przypadku omawianych funkcji trybu rozkazującego analizowanych zwrotów w większości mamy do czynienia z rozkaźnikiem jedynie formalnie, nie znaczeniowo. Oznacza to, że konstrukcje te z trybem rozkazującym łączy jedynie postać fleksyjna głównego, czasownikowego komponentu. Semantycznie niewiele mają one wspólnego z typowymi użyciami trybu rozkazującego, tj. z tym, co Zuzanna Topolińska określa jako „właściwy imperativus” (polecenie) i „prohibitivus” (zakaz) [Topolińska 1966: 168], por. np. wypowiedzi mające charakter zuniwersalizowanego komentarza, w których forma rozkaźnikowa ma wydźwięk jednoznacznie nieosobowy.

Bibliografia

- Bańko Mirosław (2007), *Wykłady z polskiej fleksji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dobek-Ostrowska Bogusława (1999), *Podstawy komunikowania społecznego*, Wydawnictwo Astrum, Wrocław.
- GWJP 1984 – Grzegorzczkova Renata, Laskowski Roman, Wróbel Henryk, red. (1984), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Komorowska Ewa (2008), *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, Wydawnictwo Print Group, Szczecin–Rostok.
- Kosek Iwona (2017), Pełny czy defektywny? – *O ustalaniu paradygmatów związków frazeologicznych*, „Prace Filologiczne”, z. 71, s. 201–213.
- Laskowski Roman (1998), *Semantyka trybu rozkazującego*, „Polonica”, nr 19, s. 5–29.
- Laskowski Roman (2003), *Peryferyjne funkcje polskiego imperatiwu*, w: *Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej*, red. Ireneusz Bobrowski, Wydawnictwo Lexis, Kraków, s. 153–158.

- Lewicki Andrzej Maria (1986), *Składnia związków frazeologicznych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 40, s. 75–83.
- Lewicki Andrzej Maria, Pajdzińska Anna (2010), *Frazeologia*, w: *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 315–333.
- Saloni Zygmunt (2009), *Wstęp do koniugacji polskiej*, wyd. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- SFJP – Bąba Stanisław, Liberek Jarosław (2002), *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Topolińska Zuzanna (1966), *O kategoriach gramatycznych polskiego imperativu*, „Język Polski”, z. 3, s. 67–173.
- Witkowska Katarzyna (2016), *Wstępne uwagi o rozkaźniku zwrotów frazeologicznych*, w: *System – Tekst – Człowiek. Studia nad dawnymi i współczesnymi językami słowiańskimi*, red. Małgorzata Gębka-Wolak, Joanna Kamper-Warejko, Iwona Kaproń-Charzyńska, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, s. 281–290.

Katarzyna Witkowska

On the selected functions of the imperative forms of verbal phraseological units

The aim of this paper is to discuss several secondary problems related to the description of paradigms of Polish phraseological units with a verbal component, i.e. indication of the selected function of their imperative forms. The considerations focus on two general issues. Firstly, they present the possible contexts of using said phrases and, secondly, they verify the hypothesis that verbal phraseological units inherit the properties of verbs with regard to the possibility of occurrence in certain imperative form functions.

KEYWORDS: phraseology, verbal phraseological units, verb, imperative, inflection of phraseological units.

dr Katarzyna Witkowska – Zakład Współczesnego Języka Polskiego, Instytut Polonistyki i Logopedii, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; zainteresowania naukowe: fleksja zwrotów frazeologicznych, gramatyka współczesnego języka polskiego, kultura języka.